

др Стеван Врачар,
редовни професор Правног факултета у Београду (у пензији)

ИЛУЗОРНОСТ АПСОЛУТНЕ ПРАВДЕ

Веома сложена категорија правде подложна је својеврсној апсолутизацији, пре свега у виду идеалне вредности. У правној филозофији, а нарочито у ширим круговима заинтересованих јављају се различите илузије о правди, које су у основи идеолошке. Образлажући такав поглед на правду, аутор истовремено настоји да истакне сопствено правнофилозофско становиште, као део своје концепције државно-правног интегрализма, то јест јединственог третирања државе и права.

Кључне речи: *Правда - Илузорна - Апсолутна - Апсолутизација појмова.*

Истраживачи правде, али не само они, највише се заплићу приликом покушаја да открију разлоге многих мислилаца, међу њима и оних највећих, што правду третирају превасходно изван и изнад непосредног правног живота, то јест у некаквим надискуственим, трансценденталним, метафизичким сферама. При томе, међутим, ти истраживачи често се и сами укључују, свесни тога или не, у безнадежне распре. На тај начин, уместо да докуче дотичне разлоге, они постају и сами (са)учесници таквих третирања правде. Исто тако, само с друкчијим поводима и с одговарајућим последицама, практични правни живот оптерећују питања која су одатле и некако пренета, а можда су у великој мери подстакнута оним стварима које целокупно правно искуство, непосредна пракса непрекидно намећу. Зато, чак и сви они који се темељније интересују за правду морају се и тиме позабавити.

1. Мора се одмах нагласити, мада је то готово сувишно, свакако крајње неповољна околност што је *правда* одвајкада предмет највишег могућног интересовања, али је и поред тога остала мало разјашњена, а о некој ригорозно постављеној дефиницији нема ни говора. Доиста је много претресана проблематика правде, широко, свестрано, често и веома дубоко, али све то само још појачава ову констатацију. Има нешто што готово узнемирава: ако и данас треба сматрати драгоценим, незаобилазним достигнуће Аристотела, додуше једног од најгенијалнијих људи који су се на овој планети уопште појавили, чија се запажања о две или три врсте правде сматрају готово неспорном тековином све-

колике мисли - онда недостајање неких јаснијих појмова, дефиниција и теоријских становишта касније и данас може само да обеспокојава. Наравно, све то није случајно већ условљено многим разлозима. Правда је, наима, бескрајно сложена и с непрегледним везама са осталим стварима. Зато се она појављује на свим просторима на којима се појављују проблеми човека и човечанства, а то значи свуда где се, у вези с тим, људска мисао огледа, и то она најзначајнија и најдубља. Уопштено говорећи, правда се третира и као особена *вредност* и као најзначајнија људска *врлина* и као свеопшти *принцип* и као суштински *квалитет* и као сама *супстанција* одређеног поретка и као велика *идеја* и као недостижни *идеал* и као јединствено *мерило* и као знак постигнуте *хармоније* и као својеврсна *равнотежа* итд. (1). При томе, пак, можда највеће незгоде настају зато што се правда посматра не само у склопу права него и изван тога, као ентитет свеколиког друштвеног живота, па чак и васељене. Наравно, све се то огледа на изванредан начин и на најзначајнијим истраживањима правде у српској правној науци, посебно оној с филозофскоправним усмерењем (2). Помињући све ово, само ћу подсетити и на своју основну поставку о правди: *то је тенденција изједначавања релевантних правних вредности*; дакле, њено порекло и обитавалиште налази се у праву историјски обликованом; она битно опредељује садржинске моменте права, али се изражава и на формализованој правној структури (3).

С обзиром на поменута разноврсна третирања правде и њихову усмереност, није ништа чудно што се, следствено томе, стварао све шири и, рекло би се, бескрајан простор за својеврсну *апсолутизацију* правде: наима, приликом третирања се често прибегава тврдњама, полазним ставовима или исходистима, у којима се овој категорији придаје својство апсолутности; она се издваја из свих реалних условности, па тако осамостаљена постаје нешто неограничено, у сваком погледу

(1) У непрегледној литератури о правди запажена су следећа дела: Платон, *Закони*, БИГЗ, Београд, 1971, стр. 591; Аристотел, *Никомахова етика*, БИГЗ, Београд, 1980, стр. 283; Georges Del Vecchio, *La justice - la Vérité*, Essais de philosophie juridique et morale, ed. Dalloz, Paris, 1955, p. 245; Carl J. Friedrich and John W. Chapman, eds. *Justice, Nomos VI*, 1963, Atherton Press, New-York, 1963, p. 325; Hans Kelsen, *Was ist Gerechtigkeit?* Zwiete Auflage, Franz Duitcke, Wien, 1975, S. 47; Haim Perelman, *Pravo, moral i filozofija*, превод Душица Гутеша и Вера Михајловић, Нолит, Београд, 1983, стр. 3-64, нарочито; John Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford University Press, Paperback, London, New-York, 1973, p. 607.

(2) Делећи задовољство са свим осталим колегама, писцима текстова и осталих, којима је указана част да допринесу припремању овог зборника радова поводом дивног јубилеја нашег драгог и уваженог проф. др Божида С. Марковића - писца ових редака с осећањима захвалности бележи да се у самом врху тих истраживања налазе баш неки од најважнијих радова проф. Б. С. Марковића: Bojidar S. Markovitch, *Essai sur les rapports entre la Notion de la Justice et l'élaboration du Droit privé positif* (Collection d'Etudes théoriques et pratiques, dir. per Levy-Ullmann, tome XVIII) Librairie Arthur Rousseau, Paris, 1930, p. 238, као и неколико расправа и чланака у нашим часописима. И не само то: нека ми буде дозвољено да у овој прилици подсетим на ону древну изреку "*Правда је спора, али је достижна!*"

(3) Ту поставку сам покушао да шире изложим у свом реферату *Исконска идеја правде*, поднетом на Симпозијуму одржаном у Црногорској академији наука и умјетности, Подгорица, 11. децембра 1992 (у штампи).

независно од неких других околности, момената и појмова; штавише, уколико се води рачуна о неким другим категоријама, појмовима и чак реалним ентитетима, прибегава се таквим конструкцијама, нажалост без реалног утемељења, у којим се пробија снажна тежња да се апсолутност правде (морам рећи - тобожња!) образложи сличним третирањима на неким блиским и сличним подручјима, а пре свега у етици, естетици, теологији итд. (4). Захваљујући томе, сва оваква третирања неминовно воде у оне просторе који се сматрају еминентно метафизичким, трансценденталним, надискуственим. У ствари, то су простори на којима пуни замах задобијају највећи и најдубљи филозофски умови, а посебно они највећи представници филозофског идеализма од Платона до Хегела, рецимо (5). У том смеру, пак, крећу се и сви они који настоје и сразмерно својој моћи и успевају да превасходно логичким извођењима и конструкцијама створе утисак о уверљивости ставова о апсолутној правди. Наравно, то су резултати и потврде оне заиста велике и драгоцене способности умних људи да буду, поред осталог, и велики ствараоци духовног света уопште, па и онога што фигурише у виду мање-више *чистих идеја*, *разних идеала* итд. У таквим духовним творевинама могућно је (у)образити и разне творевине духа, створити логичке конструкције, дати пројекције одређених погледа и схватања. И поред тога, дабоме, све то не треба занемаривати и обезвређивати уопштеним тврдњама да су то само некакве измишљотине, бесплодна домишљања, промашаји (раз)умних настојања и сл. Далеко од тога! Јер, треба разликовати оне духовне творевине и конструкције које, чак у следу некакве иманенције, носе собом и у себи не само оно што припада чистим идеалитетима него и оно што представља својеврстан одсјај и оних историјских реалитета у којима те конструкције настају. Тако по страни остају доиста некакве пукe измишљотине.

Одатле и проистиче далекосежни значај могућности, па и неизбежности да се изразито или некако скривеније покаже *илузорност* баш тако конструисане правде. Зависно од тога какво је друштвено стање у којем се јавља оваква или онаква *реалитетна правда*, то јест овај ентитет у датим реалним околностима, а пре свега у датом правном поретку (ја увек наглашавам да се тај поредак јавља заједно с државним поретком, што твори *државно-правни поредак!*) у великој мери тако су створене извесне детерминанте које остављају и те каквог трага на схватања о правди. Али, још је важније да се чак и без неке непосредне везе с тим, па и сасвим независно од тога, могу стварати разне илузије у свом типичном облику. Наиме, могу настати и у погледима истраживача, а поготово у ширим круговима заинтересованих извесни *привиди*, мање или веће *обмане*, чак најснажније *самообмане* поводом (не)постојећих ствари које су у вези с правдом или без икакве везе с тим. Наравно, све то је само резултат веома сложених процеса психичког,

(4) Вид. Frederick Firth, *Ethical Absolutism and the Ideal Observer*, Philosophy and Phenomenological Research, 12/1952, p. 317-319.

(5) G. W. F. Hegel, *Основне црте филозофије права*, Сарајево, 1964, стр. 118-139, 179-191.

доживљајног, емотивног повезивања људи и постојеће реалности, стварања искривљене слике о стању, установама, процесима које посматрачи некако рефлектују, стварају представе и поводом тога размишљају. При томе, пак, на појединце и нарочито на масе највише утичу реална ускраћења, некад рационално пројектована, а богме и интуитивно израђена или нагонски детерминисана највише и најдејственија афективна стања: то су, осећања *страха* због немоћи, угрожености, неизвесности што их је наметнуло непожељно друштвено стање; то су, затим, *замисли, пројекти, путеви* о пожељним преображајима датог поретка; најзад, људи су уопште склони великим *надама* и то сразмерно својој немоћи и осећању безизлазности.

2. У таквим околностима, па дакле и с одговарајућим премисама и није ништа чудно што се категорија правде на неки начин апсолутизује. Штавише, то је неизбежно јер се само тако може некако "превазићи" реално стање уопште, па и оно које условљава некакву правду, у датим околностима остварену, бар у некој мери ако не и колико се то жели, нарочито у круговима и слојевима оних који су погођени недостајањем правде. Због недовољности *реалитетне правде*, оне која прати реални живот заједнице, група и појединаца, оне која је битно условљена друштвеним стањем и државно-правним установама - мислећи људи се окрећу према *идеалитетној правди*. То значи да своје увиде и искуствене показатеље о превеликим и неподношљивим неправдама настоје некако потврдити и духовно-интелектуалним ангажовањем у прилог некакве правде, више, боље, потупније, чак оне идеалне. Ако реални услови заиста постављају *непремостиве границе* реалитетној правди, онда идеалитетна правда постаје *безгранична* бар онако и онолико како и колико је то уопште могућно у духовном стваралаштву, у сфери мишљења. Тако се *животна питања* правде претварају у *проблематику мишљења* о правди. А у тој проблематици задобијају и најистакнутије место одговарајућа категорија правде, недовољно утврђени појмови, неодређене идеје, теорије, концепције. И да би се подстакла апсолутизација правде, у тој сфери задобијају средишње место следеће премисе: *апстрактност* у највећој мери, *савршеност* како је замишљена, *коначност* као највиши циљ. *У сфери мишљења, али и само помоћу мишљења, трага се за апстрактном, савршеном и коначном правдом*. На тај начин се илузорност апсолутне правде утемељује и на највишим изразима и думетима духовног стваралаштва.

Томе погодује понајвише *филозофски идеализам* који је својим вековним развојем допринео укоренивању представе о некаквом потпуно осамостаљеном свету духовности или, тачније, неком особеном *"царству вредности"*. А што је најважније, у том царству, такорећи, почасно место заузимају извесне врховне вредности у облици чистих идеја, самосталних суштастава, готово несхваћљивих. За неколико најважнијих сфера друштвеног живота истакнуте су и одговарајуће "чисте вредности": за подручје сазнања то је *истина*; за морални живот појединаца и заједнице то је *доброта*; за религијску сферу таквом се вред-

ношћу проглашава *побожност*, целокупна сфера права везује се за *правду*, иако мање, чини се да се и за политички живот проглашава *целисходност* за такву вредност и сл. Додуше, пошто поменуте вредности имају најпозитивнија својства, протагонисти и следбеници оваквог схватања клоне се проширивања тог низа вредности, вероватно да се не би десило да ту нађу место и оне које су на било који начин оптерећене неким негативностима или просто нису прворазредног значаја. Зато се наведене вредности и стављају у исту раван са врхунском вредношћу у уметности, са *лепотом*. Тако се правда као вредност нашла у најужем кругу, заједно с истином, лепотом, побожношћу, добротом. Тим вредностима се приписује безусловно, опште, универзално важење. Чак се проглашавају *априорним*, датим пре икаквог искуства. Оне су *трансценденталне* јер превазилазе свако искуство. Оне су чисте апстракције, некакви симболи савршенства, само вербални и мисаони показатељи коначности (6). А када је већ тако - по тврдњама многих који тако схватају основне вредности - по мом мишљењу, тако се подсецају сами корени сваког *научно утемељеног* разумевања категорије правде, а поготово ваљаног истраживања присутности правде у реалном животу. Тобожњим "уздицањем" правде у несагледиво високе регионе, она се претвара у чисту *илузију* или *химеру*, која једва да има икакве употребљивости у анализи реалних односа међу људима. Тим привидним *хипостазирањем* правде, у ствари, она једноставно постаје пука "*за-мисао*", без икакве делотворности. Таквим "вредновањем" правда се обезвређује. Тако они који би хтели да придају *свемоћ* таквој правди, практично њу чине *беспомоћном*. Тако правда *сама* доживљава неотклоњиву "*неправду*".

У сличном смеру утемељени су и сви системи *теолошког идеализма*, који у разним варијантама и с различитим степеном тананих конструкција настоје да учврсте своју зграду религијских постулата. Најразвијеније монотеистичке религије изградиле су често задивљујуће системе догми и поставки којим настоје премостити вештачки створени јаз између подељена два света: онога божанског, идеалног и савреног који се наднео над овим несавршеним, материјалним, искуственим, трошним људским светом. Тај *дуализам* представља, па ма како то парадоксално изгледало, један заиста ингениозан покушај, чак и најчешће лепо етички мотивисан, разликовања *света идеалитета* представљеног симболом Бога и света реалитета поистовећеног са друштвеним и људским животом. Зато у таквим контекстима оштро разликовање *божанске правде* и *људске правде* има своје пуно и логично утемељење: она прва правда је представљена као апсолутна, коначна, савршена итд., а она друга је без свих тих и осталих атрибута и сасвим примерена несавршености друштва и човека. И зато: ако постулати прве правде имају одређено хеуристичко дејство, моралистичке домашаје, аксиолошке учинке, што све може допринети *оплемењивању* људске правде - онда све то има и своје дубоко оправдање.

(6) Густав Радбрех, *Филозофија права*, превела Душица Гутеша, Нолит, Београд, 1980, стр. 45.

Чак ако су и када су најдубља религијска уверења само плод и највећих илузија, за њих се мора имати пуно људско разумевање ако обуздавају оно нељудско у људима, ако их упућују ка добрим стварима, помажу да своје *егзистенцијалне* *страхове*, ужасе и патње у свакидашњици лакше поднесу запојени надом да све то може бити некако надокнађено у оностраности, метафизичком свету (7).

Знатно друкчије је усмерен *хуманистички идеализам* који је поставио за главни циљ одбрану и обезбеђење достојанства личности, политичког и правног положаја човека и грађанина. Увиђајући све битне слабости тзв. позитивног права, овај идеализам је истакао претпоставку о постојању тзв. *природног права* сачињеног од апстрактних принципа и постулата, али који су у складу с "људском природом". У идејној припреми револуционарног преокрета нарочито је значајну улогу имала распрострањена теорија *друштвеног уговора* коју су прећутно склопили сви једнаки појединци. Тако представљено и обликовано "природно право" постало је истовремено и носилац и садржалац *правде*. Тако је ова категорија вероватно најлогичније смештена у оквире једне широке и логично конструисане теорије. Из метафизичких простора је спуштена у друштво и повезана с правом. У томе се налази највећа заслуга *јуснатурализма* као систематске доктрине. Међутим, све битне премисе ове теорије, а нарочито оне које се непосредније тичу правде, баш својом крајњом схематиком, апстракционизмом, заокруженошћу, привидном кохерентношћу поставки итд. - у ствари, представљају једну од најсуптилнијих *илузија* у освиту новог доба. Јер, довољно је било сучелити ту конструкцију са друштвеном реалношћу, па лако установити њен несклад са стањем друштва, положајем група и појединаца, карактером правних установа итд. А и без тога, једном иоле критичком анализом може се открити да је и та доктрина афирмисала апсолутну правду као својеврсну доктринарну илузију (8).

Најзад, најдалекосежније последице је имао *социјално-политички идеализам* у својим модерним варијантама. У виду *анархизма* коначни тријумф свеопште правде је очекиван тек после неминовног и скорог разбијања и уништења државе, свуда и заувек. Та задивљујуће наивна и лишена свих реалних параметара велика доктрина неколицине доиста великих фантаста представља једну од најуверљивијих потврда докле се може стићи с *опсесивним илузијама*, макар биле мотивисане и најплеменитијим побудама ослобођења човека и човечанства. Иако је анархизам у прошлом и овом веку повукао извесне социјалне групе, па и инспирисао политичке покрете мањег значаја, ипак није имао неке погубне последице. - То се, нажалост, десило с *марксизмом*. Иако га је Маркс засновао као најаутентичнији *филозофски материјализам*, марксизам се касније у доктрини и пракси *марксиста*, а нарочито комунистичких партија, претворио не само у

(7) Rudolf Stammler, *Lehrbuch der Rechtsphilosophie*, Dritte, vermehrte Auflage, Berlin und Leipzig, 1928, s. 103.

(8) Clarence Morris, *The Great Legal Philosophers*, selected Readings in Jurisprudence, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1971, p. 216, 218.

својеврсни *идеализам*, па чак и *утопизам* и *есхатологију* какве дотадашња историја није познавала. Изведене тобожње револуције, циновски политички покрети, гигантски експерименти, беспримерно насиље, можда десетине и стотине милиона људских жртава стоје иза судбоносних, епохалних промашаја и покушаја изградње некаквог "*социјализма*", а у догледној будућности и некаквог "*комунизма*". У фанатичној заслепљености и против реалних неправди "*класног друштва*" дошла је гигантска илузија о некаквој коначној, потпуној, свеопштој, савршеној социјалној правди. А почињене су најужасније неправде зарад такве "*правде*". *Апсолутно насиље је стављено у службу фиктивне правде, претворене у прави метафизички Апсолут* (9).

3. Ако су историјска искуства уопште, а посебно она која се непосредно тичу правде толико уверљива за све оне који желе и који су кадри да увидом у та искуства створе и полазишта за третирање правде - онда се, наравно, баш с њихове стране очекује *критичко разјашњење* назначених момената илузорности апсолутне правде. Зато ћу овде само назначити неке моменте.

Пре свега, правда у реалности је одвећ значајна за људе, заједнице, групе и појединце, па зато она не може бити ствар само некаквих *езотеричних* размишљања, истраживања, разумевања. Она је по свему и у свему од *животног значаја* за људе, па дакле и крајње *езотерична*, па утолико и зато "*популарна*" и теоријски и практично. Уосталом, да није тако, свакако се не би ни стварале толике контроверзе о правди и не би било толико сукоба и борби око правде. Та општа констатација има посебан значај и домаћај за правнике, како мислиоце и теоретичаре, тако и за све практичаре. Разлог је веома прост: правда у сваком свом изразу представља саставни део сваког правничког мишљења и деловања. И не само то: изворно и по свему ова категорија и овај ентитет припадају правном свету, одн. државно-правном, па онда свуда изван тога, све до метафизичког света. Зато правници морају пре свега разматрати правду у својим видокрузима, али не занемарујући ни оно што неправници пружају.

Уопштем погледом обухваћени, напред назначени моменти илузорности апсолутне правде, у ствари, откривају само извесне индикације *идеологије* као искривљене свести која се и око правде створила, постала својеврстан магловит омотач, који онемогућује *прозирност* и категорије и ентитета правде. Они су деформисани, застрти вештачким засторима, често само делимично видљиви, а премного скривени; они су понекад сагледљиви само у површинским и појавним моментима, али и недоступни у дубљим слојевима; они су на некакав начин "*илузионизовани*" до те мере да је тешко и чак немогуће раздвојити оно *реално* постојеће и оно што је *фиктивно*; они су тако устројени да и снагом идеја и дејством чињеница страховито погађају људе, па зато и покрећу све њихове емоционалне потенцијале; они стварају свакојаке енергетске набоје код људи, па и доприносе да постану импулс разних

(9) Упор. Iredel Jenkins, *Justice as Ideal and Ideology*, Nomos VI, 1963, p. 220-222.

деловања људи, од појединачних и групних до оних која дају печат историјским збивањима. Према томе, за научна истраживања правде од пресудног значаја је распознавање свих релевантних момената правде, од оних чињеничких до оних најзагонетнијих, а баш таквих је овде и превише.

Утолико и зато није неважно, пре свега, уочавање бар неких корена и показатеља апсолутизације правде, иако је то, вероватно, и највиши плод поменуте илузионизације правде. На сву срећу, правници су најмање склони некаквој апсолутизацији правде, јер су и сувише близу њеног корена и њеног бивства, сувише знају из праксе и свог искуства колико је све у праву сложено, чак и оно што тако не изгледа, а камоли све оно што се правде тиче. Због тога се може сматрати пре свега њиховом заслугом и склоношћу *релативизација правде*, што је већ и најуспешнија критика њене апсолутизације (10). Но, ако је већ учињен важан корак тиме што правници добро знају и осећају колико су претпоставке о апсолутизацији правде, рекло би се, и танушне, ипак се и за њих прави задатак појављује у истраживању и разумевању *карактера релативности правде*. Јер, прогласити правду нечим релативним заиста једва да има некакве вредности за научно истраживање и разумевање овог ентитета. У ствари, тек када се улажу напори да се утврди *која и каква* релативност некако припада правди, тек тада се јавља и вероватноћа да ће се доспети до неких вреднијих резултата у вези са правдом.

Овом приликом, наравно, не долази у обзир чак ни помисао да се тиме позабавим, јер се баш у томе и са тиме открива *право чвориште* и идеје правде и практичног инструментализовања правде. Напред сам узгред поменуо Аристотела у другом контексту, а сада ваља нагласити да је баш он, својом генијалношћу и надахнућем, и експлицитно и имплицитно стално упозоравао на потребу избегавања крајности, како у мисли, тако и у пракси, јер се негде СРЕДИНОМ увек постављају *"праве ствари"*, па тако избегавају погубне крајности. То је назначио на један не може бити бољи начин и покојни професор др Милош Н. Ђурић, један од највећих хелениста које смо икад имали, својим дивним изразом СРЕДЊОМЕРНОСТ као свеопштим принципом, али који понајвише и најизразитије открива свој значај баш у мишљењу о правди, па и правди у њеном практичном остваривању (11). По свему судећи, правници су баш због поменутих разлога у предности у односу на све остале који се баве правдом баш зато што их свакидашње искуство тера и опомиње да избегавају крајности, али и да се сва теоретска и практична мудрост налази у моћи налажења неке од важних или релевантних тачака на амплитуди оне, како рекох, РЕЛАТИВНЕ ПРАВДЕ у

(10) Вид. В. S. Markovitch, *op. cit.* p. Conclusion; Др Радомир Д. Лукић, *Систем филозофије права*, I Филозофија, II Филозофија права, "Савремена администрација", Београд, 1992, стр. 310, 372.

(11) Др Милош Н. Ђурић, *Аристотелово учење о држави и њеном етичком задатку*, предговор књизи: Аристотел, *Политика*, "Култура", Београд, 1960, стр. XXX.

пуном значењу те речи, а још уверљивије у најдубљем смислу практичног деловања.

Ипак, пошто сам напред поменуо нешто о свом схватању правде, наике као *тенденцији изједначавања правних вредности*, није тешко закључити да се оваквим ставом смера на истраживање правде сходно Аристотеловој *средњомерности*. По мом мишљењу, та на изглед одвећ уопштена идеја или принцип уопште, а што се тиче правде посебно, има неупоредиво већи *методолошки значај* и *хеуристички домаћај* него оно стално истицање Аристотеловог разликовања *дистрибутивне* и *комутативне правде*. И зато сматрам да то пружа једну *тачку гледишта* или *полазиште* за најплодоноснија истраживања правде. Може зачудити околност што, ето, прође два миленијума, а да се то није стављало у *средиште* истраживања правде, бар не онако и онолико како и колико је то објективно било могућно. Ако је можда и превише пажње и напора однело бављење апсолутном правдом, онда вероватно није неосновано да се сада *научно истраживање* усмери у *духу средњомерности*, али тако да му сврха буде откривање и доказивање свих или бар најважнијих момената који одређују *релативну правду*, који се, такорећи, у њу "уграђују". Уосталом, ако је ипак често запажано да се с правдом појављује некаква *равнотежа*, некаква *пропорција*, некаква *хармонија*, некаква *симетрија* и томе слично - што све, уосталом, сачињава *појмовну матрицу* Аристотеловог третирања правде - биће да је Аристотел оставио у аманет много више непосредних "упутстава" за третирање правде него што то изгледа када се све сведе на цитирање или приказивање два-три облика правде. Но, исто онако као што се не зна откад и докад временски траје, па дакле ни колике су просторне димензије **ТРАГАЊА ЗА ПРАВДОМ**, где почињу и где се завршавају путеви ка њој и с њом - исто тако ваља се одрећи или сачувати од евентуалних илузија да се може досегнути *коначна правда* у овом смеру, опет у виду некаквог *Апсолутума*.

И још нешто, на крају: иако скромност налаже да се никад немају одвећ велике претензије, сматрам да се баш у складу с тим може бар назначити један моменат који има тврдоћу и лепоту правог дијаманта у огромним и разнородним наслагама које га прекривају. То је (СРАЗ)МЕРА која служи као некаква "*осцилаторна тачка*" тенденције изједначавања правних вредности. У свом настојању да осветлим и разјасним бар најважније моменте од којих зависи и моја концепција **ДРЖАВНО-ПРАВНОГ ИНТЕГРАЛИЗМА** - незаобилазно је и одговарајуће третирање правде. Сувишно је, ваљда, у толиком кругу правника, теоретичара и практичара, образлагати оправданост баш таквих настојања.

(Примљено 11. априла 1993)

Dr. Stevan Vračar,
Professor of the Faculty of Law in Belgrade

ILLUSORY QUALITY OF ABSOLUTE JUSTICE

Summary

After introductory remarks on the significance of the problem of justice, the author treats typical views on this category and grounds for its absoluteness, first of all as pure ideas and ideals of the kind. Due to that even the greatest thinkers contribute to the creation of illusions of justice, while the remaining mass, due to the effect of objective factors and subjective elements, is inclined to cherish various illusions concerning justice. Most typical aspect of such illusory quality are: philosophical idealism, which treats justice as an abstract value; theological idealism treating justice in a dual way, while distinguishing God's and man's justice; humanistic idealism, which connects justice with so-called social contract and human rights; socio-political idealism, including particularly marxism, attempts to represent justice as Utopian and eschatological.

All these aspects of illusory quality are, in fact, ideological, and more particularly the marxist one, which had disastrous consequences. In addition, while articulating his own conception of justice, the author emphasizes the significance of the problems of justice in relation to an integrally conceived and developed theory of the state and legal order.

Key words: *Justice. - Illusory quality. - Absoluteness of notions.*

Stevan Vračar,
professeur à la Faculté de droit de Belgrade

LE CARRACTÈRE ILLUSOIRE DE LA JUSTICE ABSOLUE

Résumé

Après avoir formulé les remarques générales sur l'importance du problème de la justice, l'auteur évoque les vues typiques sur cette catégorie et notamment sur les raisons de son absolutisation, avant tout en tant qu'une idée pure et un idéal. C'est pourquoi les plus grands penseurs contribuent à la création de certaines illusions sur la justice, et le cercle et la masse assez larges des intéressés ont, en raison de l'action de divers facteurs objectifs et subjectifs, la tendance à créer diverses illusions sur la justice. Les formes les plus typiques de ces illusions sont les suivantes: l'idéalisme philosophique, qui traite la justice comme une valeur abstraite; l'idéalisme théologique traite la justice de manière dualiste, de sorte qu'il distingue la justice divine et la justice humaine; l'idéalisme humanitaire relie la justice au contrat social et aux droits de l'homme; l'idéalisme socio-politique, y compris surtout le marxisme, essaie de présenter la justice de manière utopique et eschatologique. Toutes ces formes d'illusions sont, en fait idéologiques, ce qui vaut surtout pour l'illusion marxiste qui a eu des conséquences tragiques. En outre, dans son travail, l'auteur présente également sa propre vue de la justice, soulignant tout particulièrement l'importance du problème de la justice pour une théorie du système d'Etat et juridique intégralement compris et développé.

Mots clé: *La justice. - L'illusion. - L'absurde. - Le caractère absolu des problèmes.*